

ДИСКУСІЇ / DISCUSSIONS

УДК 553/553.31.9

М. В. Жикаляк

ПОЕТАПНЕ ЗНИЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ГЕОЛОГІЧНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ЧИННИК ДЕГРАДАЦІЇ МІНЕРАЛЬНО- СИРОВИННОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Проаналізовано умови та чинники поетапного знищення підприємств геологічної галузі у зв'язку із деградацією системи збалансованого відтворення у надрах видобутих корисних копалин, недолугим економіко-правовим регулюванням надрокористування, значним корупційно-рентоорієнтованим впливом чиновників, видобувних галузей та напівтіньових бізнес-структур, непрофесійністю адміністративного керівництва Держгеонадр України і відсутністю ефективного реформування галузі з урахуванням світового досвіду та стратегічних перспектив розвитку.

Ключові слова: Геологічні підприємства, мінерально-сировинна база, ефективне реформування.

Вступ.

У складних соціально-економічних умовах воєнного стану у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України та необхідністю поетапної інтеграції національної економіки у світове економічне середовище вільних ринкових відносин, особливої актуальності набуває проблема визначення реальної кон'юнктури вітчизняної мінерально-сировинної бази (далі МСБ) і необхідність суттєвого її удосконалення за загальноєвропейськими стандартами і адаптованими до ринкових умов оціночними параметрами. Надзвичайно важливо створити також єдиний Державний реєстр геологічної інформації стосовно родовищ корисних копалин і ділянок надр з актуалізацією та диференціацією об'єктів на основі комплексної вартісної оцінки розвіданих запасів у надрах і удосконалити методичний підхід щодо визначення економічно збалансованої початкової вартості спецдозволів на користування надрами.

Досвід країн світу з уставленою економікою переконливо доказує, що найбільш ефективною системою державного управління розвитком мінерально-

сировинної бази та державного регулювання гірничої діяльності є система рентного надрокористування. Однак, на думку вітчизняних вчених-економістів система рентного регулювання в повному обсязі в Україні ніколи не використовувалася та не могла використовуватися, оскільки суперечить запровадженим у державі принципам директивного управління надрокористуванням, інституційним особливостям функціонування центрального органу виконавчої влади у сфері геологічного вивчення та використання надр з перманентними корупційно-рентоорієнтованими проявами в діяльності Держгеонадр України [1, 2].

Системні недоліки у галузі геології та надр.

Реформування Державної геологічної служби в Державну службу геології та надр України в 2011 році та затвердження не актуалізованої в систему бюджетного фінансування «Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року» в умовах недосконалого державного регулювання надрокористування та відсутності у видобувних компаній гарантій від імені держави щодо ефективності інвестування в геологічну розвідку нових родовищ, призвело до перманентної деградації рівновісної системи компенсаційного прирощення видобутих запасів корисних копалин та відсутності достовірної вартісної оцінки видобувної цінності розвіданих або попередньо вивчених запасів мінеральної сировини у надрах [2].

Незадовільний стан вітчизняної мінерально-сировинної бази щодо цільового геологічного вивчення високоліквідних, критичних і стратегічних корисних копалин, надзвичайно ускладнена і рентоорієнтована процедура надання спеціальних (а іноді фіктивних або не дієвих) дозволів на користування надрами для геологічного вивчення та видобування мінеральної сировини, не забезпечують надійне функціонування енергетичних, видобувних і переробних галузей промисловості та інноваційно-інвестиційний розвиток економіки [1].

Невисокий рівень конкурентоспроможності нерозподіленого фонду надр і висока енергоємність промислового виробництва в умовах цінових коливань та перманентних кризових явищ призвели до гіперболізації значення відновлюваних джерел енергії та нав'язування Україні постіндустріального розвитку («зеленої економіки»). Більшість розвіданих і включених у Державний баланс запасів розвіданих родовищ корисних копалин (резервний фонд надр) непридатні для промислового освоєння в сучасних соціально-економічних умовах у зв'язку з тим, що розвідка і техніко-економічна оцінка запасів проводилась за застарілими методиками, а наявна зараз геологічна та економічна

інформація про них недостатня для достовірної геолого-економічної оцінки і прийняття інвесторами позитивних рішень [2].

Ще в 2016 році незалежні експерти країн Європейського Союзу та Геологічних служб Канади й США дійшли висновку, що наявна структура Державної служби геології та надр (Держгеонадр) України не функціонує згідно затвердженого 06.04.2011 року Указом Президента № 391/2011 «Положення...», є фрагментарною, не чіткою та занадто складною. Має згубний вплив на економіку і розвиток видобувних галузей та нездатна забезпечити пріоритетні потреби держави в мінеральних ресурсах [4].

Експерти Єврогеослужби відзначили також очевидний надлишок в організаційній структурі Державної служби геології та надр України, дублювання функцій з відсутністю фахового розуміння сфер відповідальності, чіткої підзвітності, пріоритетів управління, обміну достовірною інформацією та надання експертної допомоги в національних інтересах. Декларативно, згідно Положення, Держгеонадра виконують багато функцій, притаманних геологічним службам Європейського Союзу, однак на практиці виглядає так, що головна організація займається лише дозволами на надрокористування [2]. Тому експерти рекомендували функціонально реорганізувати Державну службу геології та надр, зробити її більш ефективною, об'єднати та реформувати в меншу за чисельністю, але потужнішу фахово сервісну Геослужбу, діяльність якої відповідатиме потребам держави і загальнонаціональним інтересам сталого розвитку України [2].

Незважаючи на проведений аналіз та підготовлені рекомендації, які так і не були розглянуті та прийняті хоча б за основу, криза в діяльності Держгеонадр України стосовно геологічного вивчення та раціонального використання надр тільки поглиблюється, а з 2020 року ситуація в галузі стала катастрофічною. Якщо у 2016 році фінансування керівництва та управління Державної служби геології та надр України складало 8,2% від загальної суми бюджетного фінансування, а фінансування безпосереднього розвитку мінерально-сировинної бази (МСБ) 91,8%. У 2020 році співвідношення різко помінялося. Фінансування керівництва та управління Держгеонадр стало понад 60%, а розвиток (?) мінерально-сировинної бази – менше 40% або збільшення реального фінансування апарату Держгеонадр майже у 8 разів і зменшення розвитку МСБ у 3,8 разів відповідно.

У 2022-2023 роках, не зважаючи на обставини непоборної сили та неможливість компенсаційного виконання договірних робіт в умовах активних бойових дій на сході та півдні України, бюджетне фінансування з розвитку мінерально-сировинної бази в обсязі 100 млн. грн. було скасоване, а

фінансування керівництва та управління Державної служби геології та надр України збільшено до 157 млн. грн. та збережено в повному обсязі. При цьому Державна служба геології та надр в останні роки займається лише показовою дерегуляцією, не дієвою лібералізацією, задекларованою відкритістю електронного обігу спецдозволів на користування надрами та неефективним проведенням онлайн-аукціонів. Однак досягнення в стандартизації та розрахунку початкової ціни вартості спецдозволів на користування, на мою думку, не відповідають задекларованим ліберальним принципам дерегуляції та прозорості. Зокрема, методика визначення початкової ціни вартості спецдозволів економічно не обґрунтована та рентоорієнтована, а діяльність Центру геолого-економічних досліджень та експертиз є яскравим прикладом рентоорієнтованої поведінки чиновників від геології та надр. Зокрема, при розрахунках початкової ціни вартості не доцільно використовувати будь-яку частку прогнозних ресурсів, а треба враховувати тільки видобувну цінність затверджених ДКЗ України запасів корисних копалин. У розрахунках не повинна також використовуватися ціна одиниці товарної продукції та фактичні ціни її продажу, експорту або імпорту, оскільки вони стосуються підприємницької, а не гірничої ренти [2].

Крім оформлення спецдозволів на користування надрами, Держгеонадра займається такими рентоорієнтованими напрямками як введення в дію протоколів ДКЗ України, розгляд і погодження проектів та технічної документації на розробку родовищ корисних копалин з можливістю трактування на свій розсуд не тільки комплексності розробки, але й інших чисто технічних аспектів. При цьому керівництво Державної служби геології та надр фактично проігнорувало Указ Президента України від 23.07.2021 №306/2021, не забезпечивши виконання основних пунктів рішення РНБО України від 16 липня 2021 року. Замість цього ліквідувало два казенні підприємства та галузевий «Український державний геологорозвідувальний інститут», а найбільш ефективні їх підрозділи було включено в створену горезвісним Арбузовим під час президенства Януковича ДП «Українську геологічну компанію».

Бездіяльність, фаховий та економіко-правовий нігілізм адміністративного і фінансово-економічного керівництва Держгеонадр особливо проявився в умовах воєнного стану в зв'язку із тривалою збройною агресією РФ проти України. Безвідповідальність, рентоорієнтовані заходи і принцип «війна все спише» стали нормою щоденної поведінки і стимулом дій чиновників від геології та надр.

Таким чином зараз галузь геології та надр України не тільки багато в чому не справляється зі своїм основним завданням – ефективним розвитком вітчизняної мінерально-сировинної бази, але є абсолютно неготовою за

правовими і організаційними чинниками для реформування, інновацій та сталого функціонування згідно більш ніж 50-річного досвіду діяльності Єврогеослужби та Геологічних служб Канади й США.

Першочергові заходи та пропозиції.

В умовах воєнного стану та складної соціально-економічної ситуації в державі у зв'язку із тривалою збройною агресією Російської Федерації проти України, системні комплексні заходи щодо реформування і поетапної трансформації в ринкову економіку вітчизняної мінерально-сировинної бази, перш за все, повинні забезпечити інноваційну модернізацію видобувної й переробної промисловості для обґрунтування центрів економічного зростання та реалізації ресурсо-інвестиційної стратегії розвитку національної економіки. В першу чергу, необхідно реформувати створену під час президенства Януковича за аналогією з країною-агресором (Росгеонадра), Державну службу геології та надр України в Державну сервісну геологічну службу України (Geological Surveys of Ukraine), скоротивши чисельність Держгеонадр у 3 рази за рахунок оптимізації функцій та ліквідації не фахових, другорядних і корупційно-рентоорієнтованих напрямів. Доцільно створити Державний кадастр надр (Держнадракадастр) України із закріпленням за ним функцій діяти від імені держави щодо оформлення, видання, припинення або анулювання спецдозволів на користування надрами (в майбутньому Державних Актів на надра) з паспортизацією усіх угод у сфері надрокористування. При цьому необхідно забезпечити створення загальнодержавної правової системи реєстрації та захисту законно набутих прав власності на розвідані запаси корисних копалин у надрах (в залежності від джерела фінансування) за принципом нерухомості та законодавчо визначити позалегальний і тіньовий видобуток корисних копалин в якості крадіжок державного майна в особливо великих розмірах за фактом правочину.

Першочергові заходи щодо інноваційно-інвестиційного розвитку мінерально-сировинної бази України повинні забезпечувати високоефективну та екологічно ощадливу діяльність вітчизняного мінерально-сировинного комплексу і сприяти створенню багатопрофільних мінерально-сировинних і енергетичних потужностей та технологічних виробничих ланцюжків з метою збільшення доданої вартості видобутих корисних копалин [1, 2].

Геолого-економічна оцінка або вартісна оцінка рентабельно видобувних родовищ і запасів корисних копалин у надрах повинна стати основою для обґрунтування перспективних планів розвитку національного господарства, базових галузей промисловості та визначення рівноважної ціни (видобувної

цінності) корисних копалин з урахуванням гірничо-геологічних умов видобування та величини гірничої ренти. В умовах, коли наявний сировинний потенціал збільшення внутрішнього валового продукту (ВВП) України практично вичерпано, стабілізація економічного спаду та суттєве покращення базових показників національної економіки неможливі без ефективного та екологічно ощадливого функціонування видобувної й переробної промисловості на основі сучасної технологічної реконструкції та переходу від експортно-сировинної до ресурсно-інноваційної стратегії сталого розвитку вітчизняної промисловості.

Вартість у надрах розвіданих запасів корисних копалин і фактична ціна видобутої мінеральної сировини повинні бути обов'язковим об'єктом бухгалтерського обліку активів і витрат гірничовидобувних підприємств згідно міжнародних стандартів обліку, а достовірну інформацію про обсяги, кількісні та якісні показники запасів корисних копалин і ділянок надр необхідно враховувати не тільки при визначенні конкурентоспроможності мінеральної сировини у надрах, але й для здійснення економічно збалансованого оподаткування гірничої ренти та обґрунтування економічно рівновісної початкової ціни спецдозволів на користування надрами.

Створення сприятливих умов стосовно стимулювання геологічного вивчення та видобутку корисних копалин, які мають стратегічне значення для інноваційного розвитку національної економіки і обороноздатності держави та запровадження стимулюючих фінансово-економічних інструментів необхідно здійснювати з урахуванням стану і перспектив розвитку відповідних видобувних та переробних підприємств. При цьому планування заходів щодо сталого розвитку мінерально-сировинної бази та надрокористування в Україні необхідно здійснювати у дві взаємопов'язані стадії – оперативних системних дій та стратегічних розробок. Надзвичайно важливо також комплексно оцінювати ті чинники впливу, які проявлятимуться повною мірою не відразу, а лише через значний проміжок часу. В першу чергу ефективному реформуванню надрокористування сприятиме удосконалення системи рентного оподаткування видобутку корисних копалин у залежності від величини гірничої ренти – вартості видобутої мінеральної сировини без урахування витрат на її постачання споживачу, а не використання вартості видобутку одиниці корисної копалини як це справляється зараз.

Неминучий перехід до нової мінерально-сировинної політики після прийняття України кандидатом в члени Європейського Союзу та реформування Державної служби геології та надр у Державну службу Геослужбу обумовить суттєву оптимізацію й удосконалення функціонування галузі геології та надр

України у загальнонаціональних інтересах і забезпечить перехід до інноваційно-інвестиційної стратегії сталого розвитку вітчизняної мінерально-сировинної бази на період до 2030 року та подальшу перспективу.

Вартісна оцінка розвіданих і потенційних запасів корисних копалин у надрах та інноваційно-інвестиційний розвиток надрокористування стануть основою для здійснення великої кількості трансфертів прав на геологічне вивчення та видобування мінеральної сировини між незалежними агентами і Державною сервісною геологічною службою України. При цьому спецдозвіл на користування надрами доцільно замінити на *Державний акт на надра* (за аналогією з Державним Актом на землю) із державною реєстрацією та захистом законно набутих прав на надрокористування за принципом нерухомості. Максималізація початкової вартості запасів корисних копалин у надрах у процесі оформлення спецдозволів на користування надрами – це стратегічно найменш важливе завдання стосовно підвищення ефективності надрокористування в умовах становлення ринкових відносин в Україні. Набагато важливіше обґрунтувати технологічно доступну та екологічно ощадливу видобувну вартість корисних копалин за вирахуванням витрат на видобуток їх запасів у конкретних гірничо-геологічних і соціально-економічних умовах.

Важливими чинниками удосконалення надрокористування в інтересах національної економіки згідно критеріїв Європейського Союзу виступають [1, 3]:

- захищене право власності щодо законно придбаних об'єктів надрокористування, ліцензій або спецдозволів;
- свобода укладання договорів з вітчизняними або іноземними підприємствами і фірмами;
- відсутність втручання держави в умови на яких укладені добровільні угоди та свобода від конфіскації майна через незбалансоване або надмірне оподаткування чи непередбачувану інфляцію;
- гарантування верховенства права, у тому числі щодо захисту власності, авторського та інтелектуального права і дотримання укладених угод з неможливістю трактування умов на свій розсуд.

Тобто дотримання прав власності та гарантування законно набутої приватної власності на об'єкти надрокористування є основною рисою вільної ринкової економіки і якщо Держгеонадра діючи від імені держави не гарантують її дотримання, це руйнує фундаментальні засади економічних відносин і обумовлює зниження економічної активності, оскільки рівновісний зв'язок між витратами і капіталовкладеннями та доходами інвесторів порушується та викривляється виступають [3]. У такій ситуації суб'єкти господарювання, що не

впевнені в отриманні запланованого доходу (ренти) від надрокористування, обмежуватимуть свою діяльність або максималізуватимуть прибуток власника (кінцевого бенефіціанта) за рахунок тінізації та офшоризації. Таким чином недотримання прав власності та економічної свободи завдає, насамперед, шкоди економічному розвитку держави та загальнонаціональним інтересам.

Необхідно також створити й гарантувати державою сприятливі умови для залучення інвестицій з можливістю прискореної амортизації витрат на ГРР, запровадження економічної рівноваги грошово-кредитної політики та визнати видобувну вартість розвіданих за недержавні кошти запасів корисних копалин в якості активів гірничовидобувних підприємств тощо.

Висновки.

Незважаючи на важливу роль мінерально-сировинної бази для стабілізації економічного спаду та забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку базових галузей промисловості функціонування галузі після реформування Державної геологічної служби в Державну службу геології та надр України стало малоефективним, а в останні роки – кризовим.

Каталізатором стабілізації та збалансованого розвитку мінерально-сировинної бази до 2030 року і подальшу перспективу з метою неоіндустріального розвитку національної економіки повинні бути не рентоорієнтовані чинники та упереджені рішення чиновників від геології та надр, а інноваційно-інвестиційні перспективи геологічного вивчення й освоєння нових родовищ і нових видів мінеральної сировини на основі достовірної вартісної оцінки запасів корисних копалин у надрах, яка повинна забезпечувати не тільки господарську діяльність гірничовидобувних підприємств, але й бути джерелом капіталу, гірничої та підприємницької ренти.

Мінерально-сировинна база України після створення Державної сервісної Геослужби стане матеріальною та енергетичною основою інноваційно-інвестиційного розвитку вітчизняної промисловості й виступатиме гарантом соціально-економічного зростання добробуту українського народу, а не обслуговуватиме директивно-олігархічну економіку та не буде джерелом опортунізму й рентоорієнтованої поведінки чиновників від геології та надр.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амоша О.І., Вишневський В.П., Збаразька Л.О. Неоіндустріалізація і нова промислова політика України. *Економіка промисловості*. 2012. 1-2. С.3-32.
2. Амоша О., Жикаляк М., Квілінський О. Концептуальні напрями удосконалення механізму реформування геологічного сектору та використання корисних копалин в

Україні: *Інноваційне промислове підприємство у формуванні сталого розвитку* / ред. кол. О. І. Амоша, Х. Джвігол, Р. Мішкєвіч, НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Київ. 2018. С. 7–32.

3. Жикаляк Н. В. Государственное регулирование рентных отношений в горной промышленности Украины: моногр. НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Донецьк, 2013. 548 с.
4. Незалежна оцінка Державної служби геології та надр України. EuroGeoSurveys, 2016. 26 с.

REFERENCES

1. Amosha O.I., Vishnevskiy V.P., Zbarazka L.O. 2012. Neo-industrialization and the new industrial policy of Ukraine. *Economy of industry*. 1-2. P.3-32.
2. Amosha O., Zhikalyak M., Kvilinskyi O. 2018. Conceptual directions for improving the mechanism of reforming the geological sector and the use of minerals in Ukraine: *Innovative industrial enterprise in the formation of sustainable development* /ed. number O. I. Amosha, H. Dzvigol, R. Mishkevich, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Kyiv. P. 7–32.
3. Zhikalyak N.V. 2013. State regulation of rent relations in the mining industry of Ukraine: monograph. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Donetsk. 548 p.
4. Independent assessment of the State Service of Geology and Subsoil of Ukraine. 2016. EuroGeoSurveys. 26 p.

M. V. Zhikalyak

PHASE-BY-STEP DESTRUCTION OF GEOLOGICAL INDUSTRY ENTERPRISES AS A FACTOR OF DEGRADATION OF THE MINERAL AND RAW MATERIAL BASE OF UKRAINE

The conditions and factors of the gradual destruction of enterprises in the geological sector are analyzed in connection with the degradation of the system of balanced reproduction in the subsoil of mined minerals, inadequate economic and legal regulation of subsoil use, significant corruption and rent-oriented influence of officials, extractive industries and semi-shadow business structures, unprofessionalism of the administrative leadership of the State Geodesy of Ukraine and lack of effective reform of the industry taking into account global experience and strategic development prospects.

Key words: Geological enterprises, mineral and raw material base, effective reformation.

М. В. Жикаляк

ПОЭТАПНОЕ ИСТРЕБЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КАК ФАКТОР ДЕГРАДАЦИИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БАЗЫ УКРАИНЫ

Проанализированы условия и факторы поэтапного уничтожения предприятий геологической отрасли в связи с деградацией системы сбалансированного воспроизводства в недрах добываемых полезных ископаемых, непутевым экономико-правовым регулированием недропользования, значительным коррупционно-рентоориентированным влиянием чиновников, добывающих отраслей и полутеневых руководств. и отсутствием эффективного реформирования отрасли с учетом мирового опыта и стратегических перспектив развития.

Ключевые слова: Геологические предприятия, минерально-сырьевая база, эффективное реформирование.

Державне регіональне геологічне підприємство «Донецькгеологія» Держгеонадр України,
84511, м. Бахмут, вул. О. Сибірцева, 17, Донецької обл.

Микола Жикаляк

доктор економічних наук,

кандидат геологічних наук

Стаття надійшла: 25.11.2022